

Małgorzata Porąbaniec

Działania pracowników socjalnych podejmowane na rzecz zapobiegania zjawisku wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych

---

Pedagogika Rodziny 1/1, 83-95

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Porąbaniec

Działania pracowników socjalnych podejmowane na rzecz zapobiegania zjawisku wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych

Streszczenie

Problem wykluczenia społecznego istniał zawsze. Grupami szczególnie podatnymi na wykluczenie społeczne są dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych. W publikacji przedstawiono istotną rolę pracownika socjalnego w przeciwdziałaniu zjawisku wykluczenia społecznego.

Summary

The problem of social exclusion always existed. Children and adults from neglected environments are particularly easy to be excluded. The paper presents particular role of social worker in preventing social exclusion.

1. Wprowadzenie

Zjawisko wykluczenia społecznego występowało zawsze. W każdym społeczeństwie istniały osoby czy grupy społeczne, które nie brały czynnego udziału we wszystkich wymiarach wspólnego życia. Jednostki te żyły niejako poza społeczeństwem, były w mniejszym lub większym stopniu z niego wyłączone.

Wśród grup szczególnie podatnych na wykluczenie społeczne należy wymienić dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych. Każda rodzina wypełnia wobec swoich członków określone funkcje. Rezultat ogólnie pojętych działań rodzinny znacząco wpływa na wszystkich wchodzących w jej skład. Zaburzenia w wypełnianiu którejś funkcji są w pierwszej kolejności odczuwane przez najbliższych jej członków, gdyż określone ich potrzeby są blokowane. Jeżeli dana niewydolność powtarza się częściej, to pośrednio wpływa to na funkcjonowanie całego społeczeństwa.

2. Rodzina jako środowisko wychowawcze dzieci

Działalności rodziny, jako naturalnego środowiska wychowawczego nie jest w stanie zastąpić żadne inne środowisko wychowania utworzone celowo, czyli wszystkie instytucje wychowawcze takie jak przedszkole, szkoła, internat. Spowodowane jest to między innymi tym, że układ rodzinny charakteryzują niezwykle trwale więzi osobiste oraz silne związki emocjonalne.

Rodzina wywiera znaczący wpływ na funkcjonowanie jednostki, wyznawany przez nią system wartości, norm i wzorów postępowania, gdyż zanim pojawią się inne środowiska wychowawcze to właśnie ona zarówno w sposób zamierzony, świadomy, jak i niezamierzony, spontaniczny oddziałuje na jej osobowość poprzez osoby, z którymi przebywa i sytuacje, w jakich uczestniczy. To przede wszystkim rodzina powinna dla dziecka stanowić wzór do naśladowania. Jak pisał Edward Ozorowski: „rodzina jest dobrem, które posiada nieprzemijalną wartość, niezależnie od tego, czy człowiek lub grupa ludzi to widzi, lub nie widzi. Odrzucenie tego dobra mści się na człowieku i społeczeństwie. Jest to dobro wspólne, o które winni się troszczyć poszczególni ludzie i wszystkie instytucje społeczne” (Horoński, Ozorowski, 2005).

Nie ma wątpliwości co do tego, iż kompletne środowisko wychowawcze może zapewnić dzieciom tylko prawidłowo funkcjonująca rodzina. Chcąc określić skuteczność wpływu rodziny na kształtowanie osobowości i rozwój dziecka należy przeprowadzić diagnozę warunków rodzinnych.

„Mówiąc o warunkach opiekuńczo-wychowawczych mamy na uwadze ogół powiązanych ze sobą okoliczności, stanów sytuacji i faktów pojawiających się w życiu rodziny i jej bezpośrednim otoczeniu, dzięki którym nie tylko oddziaływania rodziców na dzieci, ale także procesy rozwojowe członków rodziny są możliwe i przynoszą spodziewane wyniki” (Janke 1998). Możemy tu wymienić następujące zespoły warunków:

1. *warunki psychopedagogiczne*, do których zaliczamy między innymi: poczucie odpowiedzialności rodziców za opiekę i wychowanie dzieci; tworzenie odpowiedniej atmosfery emocjonalnej w rodzinie; ściśle określony ideał wychowawczy, uzasadniony przez wyznawane wartości; styl oddziaływania wychowawczego; postawy rodzicielskie; aktywne uczestnictwo dzieci i młodzieży w życiu rodziny – angażowanie się w prace na jej rzecz, itp.;
2. *warunki demograficzno-strukturalne*, czyli liczba osób zamieszkujących „pod wspólnym dachem”; wiek rodziców, dzieci; liczba dzieci oraz różnice wieku pomiędzy nimi, kolejność ich przyjścia na świat, płeć dzieci; strukturę rodziny itp.;
3. *warunki kulturalne*, związane z: poziomem wykształcenia rodziców, dzieci, dziadków i innych osób mieszkających wspólnie „pod wspólnym dachem”; rodzajem ukończonej szkoły bądź kontynuowanej nauki szkolnej; podnoszeniem kwalifikacji zawodowych; stanem czytelnictwa książek i czasopism; sto-

sunkiem do sztuki i techniki; formami spędzania czasu wolnego; dbałością o stan zdrowia – zwłaszcza sprawność fizyczną i higienę osobistą, itp.;

4. *warunki społeczno-zawodowe*, określone przez: rodzaj środowiska zamieszkania; typ pracy zawodowej ojca i matki oraz pozostałych dorosłych osób w rodzinie, zajmowane stanowiska; aktywność społeczna poszczególnych członków rodziny w środowisku itp.;
5. *warunki materialno-bytowe*, do których zaliczamy: stałość i pewność uzyskiwanych dochodów, wielkość dochodu w przeliczeniu na członka rodziny; wyposażenie gospodarstwa domowego urzędnika umożliwiające zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych oraz potrzeb wyższego rzędu – związanych z edukacją i kulturą; itp

Uzyskanie informacji o powyżej wymienionych warunkach stanowi podstawę do określenia skuteczności oddziaływania rodziny na rozwój, jak i kształtowanie osobowości dziecka. Należy pamiętać, iż pomimo wielu przemian w funkcjonowaniu rodziny jej wpływ na wychowanie dzieci i młodzieży jest nadal przeważający.

3. Załamanie funkcji rodziny a problem wykluczenia społecznego

„Zjawiska patologii społecznej, dezorganizacji czy zachowań dewiacyjnych dotykające rodziny są obiektem licznych badań i dociekań naukowych. Wielu pedagogów i psychologów stara się pokazać różne czynniki środowiska rodzinnego, które zaburzają prawidłowy rozwój dzieci i młodzieży. Rodzinę rozpatruje się między innymi w kontekście jej funkcjonalności” (Laurman-Jarząbek, 2005).

Rodzina funkcjonalna nie tylko zaspokaja podstawowe potrzeby swoich dzieci, uczy także zaradności życiowej, przekazuje im wzory zachowań, wyznawane i cenione wartości, oraz co jest bardzo ważne, uczy poszanowania zarówno wszystkich członków rodziny, jak i innych ludzi. Rodzice troszcząc się o prawidłowy rozwój swojego potomstwa, przygotowują je tym samym do samodzielne-go, prawidłowego i sensownego kierowania własnym życiem. „Taka jest właśnie rodzina zdrowa. Z takiej rodziny dzieci mogą bezpiecznie startować w swoje dorosłe życie. Taką rodzinę tworzą odpowiedzialni, dorośli ludzie, którzy w sposób świadomy ją zakładają” (Dunajska, 2005).

W literaturze naukowej coraz więcej uwagi poświęca się rodzinom zdeorganizowanym. „Traktując rodzinę jako całość, jako ów integralny i niezależny byt, trzeba przyjąć, że jakiegokolwiek zaburzenie, utrudniające rodzinie realizację którejś z podstawowych funkcji, może powodować przejściową lub dłuższą niewydolność ogólnego jej funkcjonowania, czyli dysfunkcjonalność” (Śledzianowski, 1997).

Rodziny dysfunkcjonalne, określane także jako problemowe, nie potrafią prawidłowo wypełniać powierzonych im funkcji, przezwyciężać pojawiających się sytuacji kryzysowych, pomimo tego, że niektóre z nich podejmują wysiłki i starania na rzecz poprawy sytuacji, w której się znalazły. „W rodzinach dysfunkcjonalnych rodzice nie reagują właściwie na pięć wrodzonych cech dziecka:

drogocенność, bezbronność, niedoskonalość, zależność i niedojrzałość. Zamiast dziecko wspierać i ochraniać, ignorują je, albo atakują za to, że takie właśnie jest” (Bragiel, 1996). W takiej sytuacji dziecko, doświadczając na co dzień uczucia wstydu i poniżenia, podświadomie robi wszystko, aby dostosować się do warunków panujących w jego domu rodzinnym oraz do wyznawanego w nim systemu wartości. „Zakłócenia w funkcjonowaniu środowiska rodzinnego są szczególnie groźne dla dziecka, jego rozwoju psychosomatycznego i wychowania, gdyż mogą stać się znaczącą, a nieraz przesądającą determinantą zaburzeń w tym zakresie” (Winiarski, 2000).

Cechą charakterystyczną rodzin problemowych jest współwystępowanie w ich strukturach wielu niekorzystnych czynników, wśród których możemy wymienić: konflikty pomiędzy członkami rodziny; pozostawanie bez stałych źródeł utrzymania; zaburzenia i choroby psychiczne jednego lub obojga rodziców; złe warunki mieszkaniowe i niski standard życia; łamanie prawa, przestępczość; uprawianie prostytucji; nadużywanie alkoholu; narkomania; bezdomność; niezaradność życiowa rodziców; zaniedbania wychowawcze w stosunku do własnych dzieci oraz konfliktowość w stosunkach społecznych. „Wszystkie one powodują nieodwracalne zmiany w psychice dziecka i potrzeba dużego wysiłku, by zniwelować ich skutki” (Matyjas, 2003).

Ze względu na zakres wyróżniamy dwa rodzaje dysfunkcyjności:

- *całkowita* – oznaczająca, że w danej rodzinie nastąpił kompletny zanik realizacji jej zadań, które muszą zostać przejęte przez inne wyspecjalizowane instytucje,
- *częściowa* – gdy braki realizacyjne dotyczą jednej lub kilku funkcji rodziny i również wymagana jest interwencja z zewnątrz (Skwarek, 2002).

Rodzina problemowa zawsze negatywnie wpływa na prawidłowy rozwój dziecka. Jednak najgorsza sytuacja jest wówczas, gdy w danej rodzinie występuje kilka dysfunkcji, zatem sięga ona do granic patologii społecznej

Anthony Giddens określa: „wykluczenie społeczne jako efekt różnego rodzaju upośledzeń społecznych, wskutek których jednostka lub grupa nie może w pełni uczestniczyć w życiu gospodarczym, społecznym i politycznym społeczeństwa, do którego należy” (Giddens 2004). Autor podkreśla, iż proces ten nie zawsze jest wynikiem odseparowania człowieka od pewnych aspektów życia społecznego, lecz często bywa rezultatem działań jednostki, która rezygnuje z przysługujących jej uprawnień (nie kontynuuje nauki, porzuca pracę, nie bierze udziału w wyborach powszechnych).

W dokumencie: Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, przyjęto następującą definicję: „Wykluczenie społeczne to sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób” (Narodowa Strategia – www.).

Barbara Szatur-Jaworska podkreśla, że o wykluczeniu społecznym możemy mówić wtedy, gdy „są jacyś ludzie, czy grupy ludzi, które nie mają możliwości pełnego udziału w życiu społecznym. Albo nie mają pełnych praw uczestniczenia, albo nie mogą korzystać z formalnie przypisanych im praw, albo są innego typu bariery, które uniemożliwiają im uczestniczenie w życiu społecznym” (Szatur-Jaworska, 2006).

Tab. 1. Podstawowe koncepcje – paradygmaty wykluczenia społecznego

	Paradygmat solidarności	Paradygmat specjalizacji	Paradygman monopolu
Koncepcja integracji	Solidarność grupowa/ kulturowe granice	Specjalizacja/ oddzielone sfery/ współzależność	Monopol/Społeczne zamknięcie
Źródło integracji społecznej	Moralna integracja w ramach danej kultury	Wymiana pomiędzy wolnymi jednostkami	Prawa obywatelskie
Ideologia	Republikanizm	Liberalizm	Socjaldemokratyzm
Dyskurs	Wykluczenie	Dyskryminacja, podklasa	Nowe ubóstwo, nierówność klasowa
Prekursorscy myśliciele	Rousseau, Durkheim	Locke, Madisn, utylitaryści	Marx, Weber, T.H. Marshall

Źródło: R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne* – www.ips.uw.edu.pl

Wykluczeniem społecznym zagrożone są między innymi:

- dzieci i młodzież ze środowisk zaniedbanych,
- kobiety samotnie wychowujące dzieci,
- kobiety pozostające poza rynkiem pracy,
- ofiary patologii życia rodzinnego,
- osoby o niskich kwalifikacjach,
- osoby bezrobotne,
- żyjący w bardzo trudnych warunkach mieszkaniowych,
- niepełnosprawni i chronicznie chorzy,
- osoby chorujące psychicznie,
- starsze osoby samotne, opuszczający zakłady karne (Dunajska, 2007).

Wykluczenie społeczne spowodowane jest najczęściej: długotrwałą chorobą, cechami osobowości, niesprawnością, brakiem wykształcenia, trudnościami materialnymi, dysfunkcjonalnością rodziny, starością, uzależnieniami czy też brakiem odpowiednich wzorców. A jego konsekwencją jest funkcjonowanie jednostek, całych rodzin czy też grup na marginesie życia społecznego.

Dzieci wychowujące się w rodzinach wyalienowanych żyją w warunkach izolacji społecznej, a w dorosłym życiu doświadczają najczęściej podobnych trudno-

ści, jak ich rodzice, w ostateczności dziedziczą biedę i niską pozycję społeczną. „Znaczna liczba dzieci żyjących obecnie w ekstremalnej biedzie nie może nie wpłynąć na stan społeczeństwa za lat kilkanaście, gdy będą one usiłowały wejść na rynek pracy. Ich dzisiejsze ubóstwo oznacza, że w nieodległej przyszłości znaczna część populacji dorosłej będzie nie tylko biologicznie słaba i podatna na rozmaite schorzenia, lecz także źle wykształcona i nie przygotowana do podjęcia ról zawodowych” (Frieske, Polawski, 1997).

Najogólniej można powiedzieć, że człowiek wykluczony chce uczestniczyć w głównym nurcie życia społecznego, często jednak nie wie, jak to zrobić, bądź nie jest w stanie pokonać barier stojących na jego drodze.

Wbrew pozorom, wykluczenie społeczne dotyczy nie tylko ludzi zajmujących ostatnie miejsca w społecznej hierarchii. Mamy bowiem do czynienia z tak zwanym „wykluczeniem społecznym na szczycie”, które obejmuje swym zasięgiem jednostki znajdujące się na najwyższych szczeblach drabiny społecznej, a więc ludzi dobrze sytuowanych. „Niektórzy zamożni ludzie całkowicie wycofują się ze sfery publicznej edukacji i służby zdrowia, i sami płacą za prywatne usługi i opiekę” (Giddens, 2004). Dla integralności społeczeństwa szkodliwe jest zarówno wykluczenie na dole, jak i na górze drabiny społecznej.

4. Przyczyny i konsekwencje wykluczenia społecznego

Przyczyny wykluczenia, jak i odrzucenia przez społeczeństwo są bardzo złożone. „Zależą w dużym stopniu od tolerancji grup, wspólnot, kategorii zawodowych, które mogą w mniejszym lub większym stopniu budować bariery przed powrotem jednostek na stare miejsca w strukturze społecznej, ale też tkwią w postawach jednostek doświadczających skutków nieprzewidzianych sytuacji losowych” (Kotlarska-Michalska 2005).

Możemy wyróżnić następujące kategorie przyczyn wykluczenia społecznego i marginalizacji:

- 1) systemowe,
- 2) strukturalne,
- 3) kulturowe,
- 4) indywidualne (Wnuk-Lipiński, 2005).

Przyczyny systemowe pojawiają się, gdy w danym systemie tworzone są pewne kategorie ludzi zmarginalizowanych i wykluczonych z jakiejś przestrzeni życia; na przykład w przestrzeni gospodarczej przyczyną wykluczenia jest bezrobocie.

Przyczyny strukturalne wynikają z braku dopasowania struktury społecznej do zapotrzebowań rynku. Dotyczą najczęściej ekonomicznej przestrzeni życia i zapotrzebowań rynku pracy.

Przyczyny kulturowe powodują wykluczenie jednostek z życia publicznego ze względu na ich deficyty kapitału kulturowego. Najważniejszym czynnikiem jest w tym wypadku brak kwalifikacji zawodowych oraz niskie wykształcenie.

Jak sama nazwa wskazuje przyczyny indywidualne są ściśle związane z samą jednostką. Można tu zaliczyć na przykład niepełnosprawność intelektualną, jak i fizyczną, przypadki losowe, nałogi, brak chęci do nauki czy też zmiany swojej sytuacji.

W literaturze przedmiotu ukazano wiele przyczyn wykluczenia społecznego, gdyż jest to niewątpliwie bardzo złożone zjawisko. Do najważniejszych należy zaliczyć:

- zbyt gwałtowny przebieg zmian społecznych,
- ubóstwo,
- zmienność rynku pracy, uchylanie się od pracy,
- uzależnienia,
- brak zaradności życiowej,
- łamanie prawa,
- wiek utrudniający prawidłowe przystosowanie się do licznych zmian,
- traumatyczne doświadczenia oraz wygląd zewnętrzny.

Jedną z bardziej znanych koncepcji przyczyn wykluczenia społecznego jest propozycja Hilary Silver. Rozpatruje ona zjawisko wykluczenia w perspektywie:

1. solidarności, podstawą wykluczenia jest zerwanie więzi społecznej pomiędzy jednostką a społeczeństwem;
2. specjalizacji, ekskluzja spowodowana jest postępującym zróżnicowaniem społecznym, podziałem pracy, co powoduje ograniczenia w uczestnictwie jednostek w życiu społecznym; (wykluczenie, w tym wypadku tożsame jest z dyskryminacją);
3. monopolu, wiąże się z występowaniem pewnych grup uprzywilejowanych oraz grup pozbawionych udziału w życiu społecznym.

Wykluczenie społeczne spowodowane jest najczęściej: długotrwałą chorobą, cechami osobowości, niesprawnością, brakiem wykształcenia, trudnościami materialnymi, dysfunkcjonalnością rodziny, starością, uzależnieniami czy też brakiem odpowiednich wzorców. A jego konsekwencją jest funkcjonowanie jednostek, całych rodzin czy też grup na marginesie życia społecznego.

Do skutków wykluczenia, o których w dużej mierze decydują jego przyczyny, zaliczmy:

- doświadczenie odrzucenia,
- poczucie bycia nikomu niepotrzebnym,
- poczucie bycia gorszym,
- izolowanie od pełnienia ról społecznych,
- odsunięcie się od rodziny,
- uczucie wstydu z powodu etykietowania, naznaczania.

Jednak, gdy weźmiemy pod uwagę skutki wykluczenia przez społeczeństwo, to możemy jeszcze wymienić:

- degradację społeczną,
- ekonomiczną,
- indywidualną,
- osobowościową.

Większa część ludzi dotkniętych wykluczeniem społecznym ma poczucie bycia gorszymi, zepchniętymi na margines struktury społecznej i nieakceptowanymi. Biorąc pod uwagę jednostki, które z własnego wyboru zrezygnowały z aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym, mają one zazwyczaj większy żal do siebie, w mniejszym stopniu odczuwają dyskomfort psychiczny z powodu braku akceptacji ze strony innych kategorii społecznych. „Najdotkliwiej odczuwają skutki spychania na margines kategorii wykluczone ze społeczeństwa pod wieloma względami jednocześnie, czyli pod względem ekonomicznym, kulturalnym, edukacyjnym i konsumpcyjnym, kategorie, które nie tylko mają świadomość wyrzucenia na margines, ale prawie mają pewność, że nigdy nie wrócą na utracone pozycje” (Kotlarska-Michalska, 2005).

5. Aktywne sposoby przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu

We współczesnym świecie, gdzie zjawisko wykluczenia jest bardzo powszechne, rośnie potrzeba zapobiegania przyczynom i przeciwdziałanie jego skutkom.

Chociaż wykluczenie społeczne nie jest zjawiskiem nowym, zyskało w ostatnich latach dużą popularność w strategii działań Unii Europejskiej czy polityce prowadzonej przez Organizację Narodów Zjednoczonych, ze względu na szczególny rodzaj zagrożeń, jakie powoduje.

„W czasie szczytu w Lizbonie w marcu 2000 roku uznano, że polityka społeczna odgrywa kluczową rolę wespół z polityką gospodarczą i polityką zatrudnienia w redukowaniu nierówności społecznych i promowaniu społecznej spójności, jak również wskazano na potrzebę zapewnienia efektywnych powiązań między tymi politykami w przyszłości” (Warzywoda-Kruszyńska, 2002.). Program nazwany Strategią Lizbońską ma na celu między innymi zwalczanie ubóstwa i wykluczenia społecznego, a także budowanie społeczeństw bardziej spójnych.

Wyróżniamy cztery nadrzędne cele w walce z wykluczeniem społecznym i ubóstwem, które zostały przyjęte w Nicei przez Radę Europy. Są to:

- *ulatanie dostępu do zatrudnienia oraz środków, praw, dóbr i usług,*
- *zapobieganie ryzyku wykluczenia,*
- *pomoc ludziom najbardziej zagrożonym ubóstwem i wykluczeniem społecznym,*
- *mobilizacja wszystkich właściwych instytucji i partnerów społecznych do działania na rzecz integracji społecznej* (Ciechański, 2002).

Każde państwo europejskie miało na podstawie wyżej wymienionych celów ustalić własne priorytety w zwalczaniu ubóstwa i wykluczenia społecznego oraz plan ich realizacji.

„Wypracowaniu strategii przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu powinny służyć programy społeczne poprzedzone wnikliwą analizą problemów i potrzeb społecznych, przeciwdziałające marginalizacji społecznej, ukierunkowane na włączanie najsłabszych grup społecznych w życie społeczne” (Wiśniewska-Mucha, 2004).

Tab. 2. Zalety i wady aktywnego podejścia do walki z ubóstwem i wykluczeniem społecznym

Wady	Zalety
<ol style="list-style-type: none"> 1. wysoki koszt realizacji takiej polityki, przynajmniej w fazie wdrożeniowej, objawiający się przez wzrost zatrudnienia pracowników socjalnych do obsługi beneficjentów lub np. przez większe nakłady na badania zjawiska biedy 2. niemożność dotarcia do wszystkich wykluczonych (osoby, które są poniżej granicy ubóstwa nie zawsze dotrą do opieki społecznej po przysługujący im zasiłek; z drugiej strony ciężko dotrzeć do osób wykluczonych, które same nie stawiają się w domu pomocy społecznej) 3. uzależnienie wykluczonego od opiekuna z pomocy społecznej, bez którego biedny nie będzie umiał podjąć własnej inicjatywy 4. dezaktywizacja świadczeniobiorcy z powodu niekompetencji pracownika socjalnego 5. odkładanie w czasie ważnych wyzwań gospodarczych przez nadmierne skupianie się na problemach polityki społecznej zwalczającej ubóstwo 	<ol style="list-style-type: none"> 1. poszerzenie horyzontów poszukiwania metod przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu 2. możliwość skupienia uwagi nie tylko na już wykluczonych, ale na zagrożonych ryzykiem ubóstwa 3. skoncentrowanie się nie tylko na wskaźnikach ubóstwa dochodowego, ale również na wskaźnikach subiektywnych 4. udzielanie świadczeń według kryteriów, które są bardziej sprawiedliwe i słuszne (np. wysokość minimalnego dochodu gwarantowanego łączy się z zarobkami lub innymi świadczeniami) 5. powiązanie pracownika socjalnego z wykluczonymi może przyczynić się do bardziej skutecznej walki z ubóstwem (np. dostosowanie indywidualnego programu zatrudnienia) 6. mobilizacja nie tylko pracowników pomocy społecznej, ale również służb zatrudnienia, pracowników służby zdrowia i edukacji 7. koncentracja na identyfikacji przyczyn biedy, a nie tylko na jej skutkach 8. promowanie udziału organizacji obywatelskich, pozarządowych oraz innych instytucji (świat biznesu) poza organizacjami rządowymi i samorządowymi

Źródło: O. Soszyńska, *Walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w ramach otwartej metody koordynacji*, „Polityka społeczna” 2004, nr 10.

Realizacją zadań pomocowych zajmują się organy administracji rządowej, samorządy terytorialne i inne jednostki.

Podstawowym aktem prawnym jest ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz. U. 2004). Oprócz tego głównego aktu istnieją jeszcze specjalne formy pomocy społecznej zawarte w następujących ustawach:

- w ustawie o zatrudnieniu socjalnym (Dz. U. 2003)
- ustawie o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. 2003).
- ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2004),
- ustawie o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej (Dz. U. 2005).

Pomoc społeczna wymaga również stosowania przepisów procesowych. Fundamentalne znaczenie ma kodeks postępowania administracyjnego, przepisy o postępowaniu egzekucyjnym w administracji oraz kodeks postępowania cywilnego.

Oprócz tych aktów należy również wymienić akty prawa międzynarodowego takie jak: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 10 grudnia 1948 roku oraz Międzynarodowy Pakt Praw Ekonomicznych, Socjalnych i Kulturalnych.

6. Działalność pracownika socjalnego w przeciwdziałaniu zjawisku wykluczenia społecznego

Głównym zadaniem pracownika socjalnego jest pomoc i wsparcie osób zmarginalizowanych. Powinien on mobilizować swoich klientów do przezwyciężania sytuacji trudnych, do określonych zmian w ich życiu. „Aktywizacja ma doprowadzić do podniesienia poziomu aktywności osób zmarginalizowanych, zwiększenia udziału w życiu społecznym oraz intencjonalnego wywoływania zmian w postawach, poglądach, stylach i sposobie ich życia” (Krzesińska-Żach, 2006).

Praca socjalna z rodziną powinna sprowadzać się do:

- „pedagogizacji rodziców” – od uczenia, jak robi się zakupy i pranie, rozpoznaje choroby dziecięce, pielęgnuje niemowlę, przez inicjowanie kontaktów ze szkołą, przygotowywanie dzieci do zajęć szkolnych, do poradnictwa rodzinnego w zakresie konfliktów w rodzinie, przeciwdziałania przemocy i unikanie uzależnień,
- pomocy w kontaktowaniu się z urzędami, kompletowanie dokumentów niezbędnych przy niektórych procedurach, np. występowaniu o orzeczenie do Zespołu Orzekania o Stopniu Niepełnosprawności, ZUS-u,
- kierowaniu na kursy zawodowe, terapie specjalistyczne, do grup samopomocy,
- wspieraniu chorych psychicznie rodziców w podejmowaniu leczenia psychiatrycznego,
- pośrednictwie w zdobywaniu sprzętu domowego, przeprowadzaniu remontów i modernizacji mieszkań,
- zachęcaniu i organizowaniu odwiedzin w domach dziecka – gdzie przebywały dzieci, przygotowaniu starszego rodzeństwa do przejmowania funkcji rodzicielskich w miejsce dysfunkcyjnych rodziców,

- organizowaniu pomocy sąsiedzkiej,
- aktywowaniu liderów lokalnych do wspierania konkretnych środowisk,
- poszukiwaniu pomocy w ofercie organizacji pozarządowych – organizowaniu wypoczynku dla dzieci, pomoc przedświąteczna, wspieranie rozwoju dzieci przez zajęcia w świetlicach terapeutycznych, pomocy w opiece nad dziećmi niepełnosprawnymi,
- nawiązywaniu kontaktów z dalszą rodziną w celu wspólnego przezwyciężania trudnej sytuacji rodziny,
- aktywowaniu lekarza pierwszego kontaktu lub pielęgniarki pracującej w szkole do bieżącego monitorowania sytuacji zdrowotnej dzieci,
- kierowaniu dzieci do świetlicy środowiskowej (względnie organizowanie tej formy wspierania),
- współpracy z kuratorem sądowym; sądem rodzinnym i opiekuńczym – występowanie o pozbawienie praw rodzicielskich, występowanie o przymusowe leczenie, tworzenie rodzin zastępczych; prokuraturą – doniesienie o znęcaniu się nad rodziną,
- kontaktowaniu się z poradniami leczenia uzależnień,
- współpracy z pedagogiem szkolnym,
- współpracy z gminnymi komisjami rozwiązywania problemów alkoholowych.

7. Podsumowanie

Podstawowym i najważniejszym działaniem polityki państwa jest zlikwidowanie nierówności dochodowych jednostek w społeczeństwie, zwłaszcza poprzez zapewnienie im dostępu do zatrudnienia. Państwo w pierwszej kolejności powinno zatroszczyć się o tych, którzy nie umieją sami zaspokoić swoich podstawowych potrzeb a to w głównej mierze powoduje ograniczone uczestnictwo w innych ważnych wymiarach życia społecznego. Kolejnym nie mniej ważnym celem polityki integracji społecznej powinno być poszerzanie ludzkich możliwości. Głównym celem realizowanych programów jest zaktywizowanie określonych grup klientów. Co przelamuje ich bierność, a uzyskiwane w trakcie trwania programów nowe umiejętności powodują polepszenie ich funkcjonowania zarówno w rodzinie, jak i w najbliższym środowisku.

Należy pamiętać, iż przeciwdziałanie wykluczeniu i marginalizacji społecznej opiera się nie tylko na pomocy materialnej, ale przede wszystkim powinno bazować na akceptacji społecznej osoby wykluczonej czy jednostki marginalizowanej.

Zapobieganie wykluczeniu społecznemu jednostek wymaga:

- rozwoju specjalistycznego poradnictwa,
- opracowaniu oraz realizacji indywidualnych programów pomocy w rozwiązywaniu określonych problemów społecznych dla poszczególnych jednostek, jak również całych rodzin,
- poszerzenie oferty pomocy niematerialnej,

- tworzenie sieci klubów integracji społecznej,
- tworzenie lokalnych programów społecznych,
- współdziałanie z różnymi partnerami zaangażowanymi w rozwiązywanie problemów społecznych.

Przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu to proces bardzo trudny. Konieczne staje się nowe, całościowe podejście do problemów społecznych, oraz do poszczególnych jednostek, rodzin i grup, których te problemy dotyczą.

Bibliografia

- Brağiel J. (1996), *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Ciechoński J. (2000), *Strategia integracji społecznej Unii Europejskiej*, „Polityka społeczna”, nr 11/12.
- Dunajska A. (2005), *Dziecko w rodzinie problemowej*, „Pracownik socjalny”, nr 11.
- Dunajska A. (2007), *Wykluczenie społeczne – jak zapobiegać?* „Pracownik socjalny”, nr 3.
- Frieske K., Poławski P. (1997), *Opieka i kontrola Instytucje wobec problemów społecznych*, wyd. Śląsk, Katowice.
- Giddens A. (2004), *Socjologia*, wyd. PWN, Warszawa.
- Janke A. (1998), *Uwarunkowania działalności opiekuńczo-wychowawczej w rodzinie*, „Problemy opiekuńczo-wychowawcze”, nr 1.
- Kotlarska-Michalska A. (2005), *Przyczyny i skutki marginalizacji w Polsce* [w:] Marzec-Holka K. (red.), *Marginalizacja w problematyce pedagogiki społecznej i praktyce pracy socjalnej*, wyd. Uniwersytetu Karola Wielkiego, Bydgoszcz.
- Krzesińska-Zach B. (2006), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna jako zagrożenia człowieka współczesnego* [w:] Białobrzaska K., Kawula K. (red.), *Człowiek w obliczu wykluczenia i marginalizacji społecznej Wokół zagadnień teoretycznych*, wyd. Akapit, Toruń.
- Laurman-Jarząbek E., *Sytuacja szkolna dziecka z rodziny dysfunkcyjnej* [w:] Gašior K., Sakowicz T. (red.), *Pedagogika społeczna w służbie rodzinie (aspekt pomocy kulturowej, wychowawczej)*, wyd. Świętokrzyskiego Centrum Profilaktyki i Edukacji, Kielce 2005.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski* – www.barka.org.pl
- Ozorowski E. (2005), *Nieprzemijalna wartość rodziny* [w:] Horodeński R., Ozorowski E. (red.), *Rodzina Etyka Ekonomia*, wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok.
- Matyjas B. (2003), *Dziecko w rodzinie bezrobotnych w środowisku małego miasta (na przykładzie Pińczowa)*, wyd. Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Skwarek B. (2002), *Zalamanie funkcji rodziny a problem sieroctwa społecznego* [w:] Gawlina Z., Ścisłowicz S. (red.), *Pedagogika wobec aktualnych problemów społecznych*, wyd. Wyższej Szkoły Biznesu i Przedsiębiorczości, Ostrowiec Świętokrzyski.

- Szarfenberg R., *Marginalizacja i wykluczenie społeczne* – www.ips.uw.edu.pl
- Szatur-Jaworska B. (2006) [w:] Hofman-Wiśniewska J., *Wykluczenie społeczne – przykrywka ubóstwa?*, „Sprawy nauki”, nr 3.
- Szoszyńska O., *Walka z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w ramach otwartej metody koordynacji*, „Polityka społeczna” 2004, nr 10.
- Śledzianowski J. (1997), *Dysfunkcjonalność rodziny przyczyną bezdomności*, „Bratek”, nr 6.
- Ustawa o pomocy społecznej (Dz. U. 2004., Nr 64., poz. 593., z późn. zm.).
- Ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2004., Nr 99., poz. 1001).
- Ustawa o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej (Dz. U. 2005., Nr 86., poz. 732., z późn. zm.).
- Ustawa o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. 2003., Nr 228., poz. 2255., z późn. zm.).
- Ustawa o zatrudnieniu socjalnym (Dz. U. 2003., Nr 122., poz. 1143., z późn. zm.).
- Warzywoda-Kruszyńska W. (2002) *Unia Europejska wobec problemów biedy i wykluczenia społecznego* (w:) Kaczmarek M. (red.), *Prawo dziecka do godziwych warunków społecznych*, wyd. Biura Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa.
- Winiarski M. (2003), *Rodzina-szkola-środowisko lokalne Problemy edukacji środowiskowej*, wyd. Instytutu Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- Wnuk Lipiński E. (2005), *Socjologia życia publicznego*, wyd. Scholar, Warszawa.
- Wiśniewska-Mucha A. (2004), *Przeciw społecznemu wykluczeniu*, „Pracownik socjalny”, nr 3.